

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Меркулова Валентина Олександрівна

УДК 343.24+343.914

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

**Спеціальність 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії кримінального права Національної академії внутрішніх справ України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор **Коржанський Микола Йосипович**, професор кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького державного університету

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України **Михайленко Петро Петрович**, професор кафедри теорії кримінального права Національної академії внутрішніх справ України

доктор юридичних наук, професор **Туркевич Інна Костянтинівна**, завідувача кафедрою кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України

доктор юридичних наук, професор **Музика Анатолій Ананійович**, проректор з наукової роботи Київського інституту внутрішніх справ МВС України

Провідна установа

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (м. Київ).

Захист відбудеться " 24" вересня 2003 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 у Національній академії внутрішніх справ України (03035 Київ-35, пл. Солом'янська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України (03035 Київ-35, пл. Солом'янська, 1).

Автореферат розісланий 06.08. 2003 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради Лук'янчиков Є.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана із визначенням суперечностей як загального характеру, які історично існують у суспільстві та зумовлюють фактичну нерівність жінок, так і спеціального кримінально-правового характеру - у кримінальному, кримінально-виконавчому законодавствах та правозастосуванні. Історичний підхід до поцінування жінки, її властивостей надає підстави визначитися із першою суперечністю загального характеру. Історії відомі різні підходи у визначенні конкретного напрямку, цілей дослідження у галузі взаєностосунків статей, відмінностей між ними та, відповідно, значень цих відмінностей, їх впливу на роль жінки у суспільстві, її потенційних здібностей. З одного боку, численна, найрізноманітніша література про жінок визначає їхню провідну роль у суспільному житті, у всьому житті людей, пов'язує щастя родини, нормальний психічний та фізичний розвиток дітей з впливом жінки-матері. Але з другого, - історично в політичних, філософських, правових концепціях чоловік завжди розглядався як головна діюча особа суспільного, державного, громадського життя, а становище статей, відповідно, розглядалося з позиції пануючої чоловічої культури. Історично драма жінки полягає у тому, щоб довести свою самодостатність. Оскільки жінка має власні дійсно самостійні функції, самостійний сенс існування, однакові з чоловіком права на відмінність. Юридичне тлумачення статевих відмінностей було відбиттям філософського, релігійного світоглядів, що панували раніше, соціально-політичної організації суспільства. Тому і кримінальна відповідальність, її обсяг і форми реалізації були взаємопов'язані із способами цього тлумачення. З часів Давньоруської держави до початку ХХ ст. містичні, варварські звичаї, релігійно-теологічний, філософський світогляди, соціально-політичне бачення проблеми зумовили існування єдиного наслідку оцінки статевих відмінностей - закріплення юридично права сильнішого - чоловіка. Кримінальне право не було винятком у цьому.

Крім зазначених загальних суперечностей, спостерігаються суперечності спеціального кримінально-правового характеру. Загальновідомо, що кримінальне право - провідна галузь права серед комплексу кримінально-правових наук, оскільки визначає підстави, обсяг кримінальної відповідальності, умови та порядок її реалізації. Але, якщо у кримінології, кримінально-виконавчому праві проблема взаємозумовленості соціально-психологічних властивостей жінки із особливостями вчинення нею злочину, специфікою сприйняття кримінального покарання розглядаються як самостійний об'єкт дослідження, то в кримінально-правовому аспекті комплексного вивчення проблеми реалізації кримінальної відповідальності щодо жінок, які вчинили злочин, не проводилося. У сфері кримінально-правових досліджень жіноча проблема залишається невизначеною, не пріоритетною. Є дослідження суті, змісту, стадій, підстав кримінальної відповідальності, окремих її форм безвідносно статі суб'єкта злочину. Згідно з критерієм адекватності, визначена загальна проблема відтворює наявність дійсного стану невідомості, нерозробленості у зазначеній галузі кримінально-правових відносин. Зосередження уваги на кримінально-правових, крім кримінологічних, кримінально-виконавчих, аспектах цієї проблеми відповідає тенденціям розвитку суспільства, трансформації

раніше існуючих поглядів на сутність жіночої природи, затвердженню нових норм, цінностей у цій сфері права. Жіноча проблема набагато ширша у кримінальному, кримінально-виконавчому законодавстві, ніж це здається на перший погляд. Ці галузі права регулюють розв'язання чимало важливих питань щодо людини, яка вчинила злочин. Насамперед, визначення справедливого обсягу кримінального примусу, призначення виду та розміру покарання (відповідно до тяжкості злочину та ступеня небезпечності злочинця), застосування системи виправних заходів, спеціального попередження, адаптації засудженого до умов та порядку відбування покарання (передусім, позбавлення волі), а надалі, після звільнення, до умов вільного життя. Що може бути важливішим у кримінальному правосудді, ніж невідворотність кримінальної відповідальності за вчинений злочин, визначення справедливого обсягу кримінального примусу щодо особи, яка вчинила злочин?

Найбільший рівень вивчення розроблених за проблемою матеріалів, джерел інформації властивий криминологічному та кримінально-виконавчому аспектам. Кримінально-правові лише розроблятимуться і потенційно мають спонукати формування відповідного напряму дослідження. Але проблема може бути реалізована за умови врахування даних дослідження різних галузей наук (медицини, філософії, історії, права, зокрема кримінального, кримінально-виконавчого), аналізу та узагальнення різних точок зору, розгляду переваг та недоліків різних концептуальних положень у розглядуваній галузі. Дані спеціальних досліджень західноєвропейських та вітчизняних фахівців з анатомії, фізіології, психіатрії людини (Г. Бушана, С. Бовуар, Ф. Вінкеля, Кабаніса, М. Лапінського, Ч. Ломброзо, А. Фореля та ін.) щодо психофізіологічних особливостей жінки, незалежно від спрямованості їх трактування, підтверджують наявність суттєвих відмінностей між чоловіком і жінкою в анатомо-фізіологічній будові, організації нервової системи, почуттєвої і вольової сфери, значенні інтуїції і сфери підсвідомого у сприйнятті жінкою оточуючого світу, у впливі на вибір поведінки, способі і мотивації дій. Проблема достоїнств і переваг однієї статі над іншою не одне століття визначали напрями філософських досліджень (Арістотель, О. Вейнінгер, Г. Зиммель, С. Бовуар, Г. Бранд).

Проблема співвідносності соціального та біологічного в жіночій злочинності в криминологічних концепціях мала доволі різне тлумачення: від явного перебільшення психофізичних властивостей жінки (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, П.Н. Тарновська) до визнання значного впливу на соціально-правову поведінку жінок як соціального, так і біологічного чинника (Ю.М. Антонян, І.С. Басенко, А.Б. Блага, М.М. Гернет, М.М. Голоднюк, Е.А. Заплатіна, А.Ф. Зелінський, І.В. Корзун, М.В. Стрюк., В.О. Серебрякова, О.В. Середя, В.В. Федусик, Т.М. Явчуновська). Взагалі визначення міри впливу соціально-демографічних та психофізичних властивостей жінки на її поведінку, зокрема злочинну, більш властиво криминологічним дослідженням жіночої злочинності, ніж чоловічої. Така ж особливість спостерігається у дослідженнях кримінально-виконавчого напряму (І.О. Кирилова, В.Є. Квашиє, О.Б. Лисягін, Л.А. Мелікашвілі, А.С. Міхлін, А.Т. Потьомкіна,

В.І. Рудник, О.В. Серета, Ю.В. Солопанов, В.М. Трубніков, Г.Ф. Хохряков, Т.А. Шмаєва, Т.А. Шулежко). Критичний аналіз та порівняння поглядів кримінологічного, кримінально-виконавчого характеру стосовно даної проблеми доводять додатково на користь актуальності обраного напрямку дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Обраний напрям дослідження ґрунтується на основних положеннях Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 р., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. за № 1376/2000, Указу Президента України від 25 квітня 2001 року за № 283/2001 "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні", Указу Президента України від 18.02.2002 р. за № 143 "Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян", Закону України "Про попередження насильництва у сім'ї" (від 15.11.2001 р.), постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 року за № 479 "Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки"; є складовою частиною планів науково-дослідних робіт НАВСУ на 1995-2000 р.

Тема роботи є частиною програми наукових досліджень відповідно до реалізації проекту ООН в Україні "Гендер у розвитку". Ставши незалежною, Україна підтримує головні підходи ООН і світового співтовариства щодо встановлення соціальної справедливості за ознаками статі. Принцип рівної правності чоловіків та жінок покладено за основу так званої гендерної демократії, розвиток якої в Україні лише започатковано, а тому дуже повільно впливає на громадську думку. Це в свою чергу, передбачає: здійснення гендерної експертизи ефективності законодавства, механізмів його практичної дії з урахуванням особистісних особливостей соціально - психологічного характеру, притаманних жінкам; інвентаризацію законів і підзаконних актів, що безпосередньо регулюють соціально-статеві відносини, і які мають опосередкований вплив на розв'язання цих питань.

Мета і задачі дослідження.

Головна мета - розробка концептуальних основ визначення жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності на підставі статевих корелятивних анатомо-фізіологічних, психічних відмінностей та їх впливі на суспільно-правову поведінку жінки. Досягненню поставленої мети сприяло виконання наступних завдань:

розробка концептуальних основ жіночої проблеми у кримінально-правовій, кримінально-виконавчій політиці, оптимального визначення відповідності між злочином, який вчинила жінка, та обсягом державного примусу;

формулювання принципів положень, пріоритетних напрямів кримінальної, кримінально-виконавчої політики та законодавства стосовно жінок, які вчинили злочин;

визначення характеру та міри взаємовпливу особистісних властивостей жінки та її суспільно-правової поведінки, сприйняття жінкою різних форм кримінальної відповідальності та покарання;

обґрунтування шляхів підвищення ефективності загальної чинної системи засобів кримінального примусу, окремих конкретних форм кримінальної

відповідальності, видів покарання, порядку виконання покарання позбавленням волі щодо жінок, які вчинили злочин.

розробка критеріїв міри врахування соціально-демографічних, психофізичних чинників при визначенні обсягу кримінальної репресії, форм кримінальної відповідальності, видів та термінів покарання, відбування позбавлення волі;

формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства.

Об'єктом дослідження є суспільно-правові відносини, що постають у процесі визначення та реалізації кримінальної відповідальності стосовно жінок, які вчинили злочин. Отже, об'єкт перебуває на зіткненні кількох наук, оскільки передбачає розгляд проблеми взаємозумовленості природних статевих відмінностей та кримінальної відповідальності як такої, взаємовпливу особистісних жіночих властивостей та конкретних заходів кримінально-правового примусу.

Предметом дослідження є:

корелятивні анатоμο-фізіологічні відмінності між чоловіком та жінкою, відмінності їхньої психіки;

взаємозумовленість соціально-демографічного, соціально-психологічного, психофізичного стану жінки та злочинної поведінки: стан, тенденції жіночої злочинності, особливості вчинення жінками злочинів корисливого, насильницького спрямування, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин;

джерела кримінального права України різних часів, особливостей кримінальної відповідальності жінок, починаючи з Київської Русі й до сьогодення;

кримінально-правові норми Загальної (особливості застосування кримінальної відповідальності жінок за умови перевищення меж необхідної оборони, ефективності чинної системи кримінальної відповідальності та покарання, підстав умовно-дострокового звільнення) та Особливої (обґрунтування необхідності врахування статевих властивостей під час вибору об'єкта кримінально-правового захисту) частини чинного кримінального законодавства;

правові норми чинного виправно-трудоного законодавства з огляду ефективності законодавчого визначення порядку та умов виконання позбавлення волі стосовно жінок, які вчинили злочин, можливостей досягнення мети покарання у оптимальніші терміни, із найменшими негативними наслідками;

аналіз практики правозастосування щодо жінок, які вчинили злочин, різних форм кримінальної відповідальності, видів покарання, змін у реалізації кримінальної відповідальності під час виконання найбільш суворого покарання - позбавлення волі.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених в роботі мети та задач, з урахуванням його об'єкта та предмета: загальнонауковий діалектичний метод, який забезпечив комплексний підхід при характеристиці жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності; приватні наукові методи - системно-структурний, логіко-семантичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний.

Певні тенденції кримінального правосуддя щодо жінок, які вчинили злочин, автор здобув передусім на підставі формально-правового теоретичного дослідження

джерел кримінального права України з часів Київської Русі до сьогодення, чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавств, загальної судової практики визначення обсягу кримінального примусу, практики виконання покарань в Україні щодо жінок-правопорушниць. Отримані дані, насамперед, зумовлюють визначені на підставі дослідження висновки та пропозиції щодо удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавств. Однак, вважаємо пропозиції теоретичного та практичного характеру набувають актуальності, значнішої аргументованості за умови використання результатів емпіричних досліджень, які автор провела в жіночій виправно-трудова установі загального режиму. В цій установі (м. Одеса) на час дослідження утримувалася майже п'ята частина засуджених жінок із усіх регіонів України (оскільки установа має Будинок дитини), які уперше відбувають позбавлення волі. Багаторічна практична діяльність автора на посаді заступника начальника цієї установи надала можливість порівняльного аналізу фактів (явищ, властивостей) за останні десять-п'ятнадцять років.

Конкретні об'єктивні та суб'єктивні обставини вчинення жінками більш типових злочинів корисливого, насильницького спрямування, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин, практика кримінального правосуддя щодо них досліджувалися на підставі вивчення:

кримінально-правової характеристики 1800 засуджених жінок, які утримувалися в установі у 2000 р.;

200 вироків щодо жінок, засуджених за вчинення простого навмисного вбивства; 50 вироків щодо жінок, які відбувають позбавлення волі за крадіжку, поєднану із проникненням у житло (інше приміщення).

Проведено соціологічне дослідження: відбулося анкетування 500 засуджених жінок, які перебували в установі у 1998 р. та усіх 500 засуджених жінок, які прибули в установу у першій половині 1999 р.

У дослідженні використані окремі результати проведення експерименту 1990-го та 1991-го р. у шести виправно-трудова колоніях Росії та одній - в Україні (м. Одеса), де автор працювала заступником начальника закладу. Апробувався новий порядок виконання покарання у виді позбавлення волі щодо усіх засуджених жінок, а також щодо специфічних категорій - вагітних, жінок, які мали дітей віком до трьох років. Доцільність звернення до експерименту через тривалий час зумовлена не лише особистою участю автора в його проведенні, наданні ним надалі пропозицій щодо удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавств, але й тією обставиною, що певні позитивні його результати до нині не мають законодавчого визначення в Україні.

Наукова новина дисертаційного дослідження полягає у тому, що у ньому висунуто і обґрунтовано низку нових концептуальних теоретичних і важливих для юридичної практики положень та висновків, зокрема:

Вперше у вітчизняній кримінально-правовій доктрині здійснено підхід до дослідження проблеми оптимального визначення та реалізації кримінальної відповідальності жінок, які вчинили злочин, як до комплексного соціально-психологічного та правового явища, шляхом визначення

взаємозумовленості природних статевих відмінностей та кримінальної відповідальності як такої, узгодженості особистісних жіночих властивостей та конкретних заходів кримінально-правового примусу. Зроблено і науково обгрунтовано висновок про те, що розробка концептуальних основ жіночої проблеми у кримінально-правовій, кримінально-виконавчій політиці, оптимального визначення відповідності між злочином, який вчинила жінка, та обсягом державного примусу, передбачає взаємозумовленість кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих проблемних питань, які мають розглядатися як складові єдиної комплексної проблеми - визначення жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності.

На підставі аналізу спеціальних комплексних досліджень фізіології, психології, анатомії, статевої сфери жінки виокремлюються певні властивості психофізіологічної організації жінок. Доводиться той факт, що обмеженість фізичних можливостей, слабкість серцево-судинної, дихальної систем, знижений опір судинної нервової системи, швидкий психічний ритм природно зумовлюють індивідуальну статеву сутність жінки, самодостатність її суб'єктивних властивостей фізіологічного та психофізичного характеру, суттєво впливають на суспільно-правову поведінку жінки, а отже надають підстави визначитися із особливостями жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності, необхідністю належної кримінально-правової оцінки цих властивостей.

Подальший розвиток дістало дослідження кримінологічних концепцій щодо співвідношення соціального та біологічного в жіночій злочинності. В наслідок аналізу існуючих у літературі точок зору визначено той факт, що специфічність кримінальних детермінант жіночої злочинності, форм та механізмів їх виявлення, які пов'язані передусім із природними статевими властивостями, визнається представниками різних кримінологічних концепцій, є самостійним об'єктом дослідження, на відміну від кримінально-правових аспектів цієї проблеми. Але історично спостерігається явне перебільшення значення психофізичних особливостей жінок, узгодження їхньої надмірної збудливості, імпульсивності, фізичної слабкості із виявами жорстокості, схильності до злочинного поведіння (антропологічна школа), що у підсумку вплинуло на практику кримінального правосуддя щодо жінок, яке відзначалося досить тривалий період суворістю засобів кримінального примусу. Обгрунтовується висновок (зокрема на підставі аналізу особливостей вчинення жінками окремих видів злочинів корисливого та насильницького спрямування, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин), що сучасний стан та тенденції жіночої злочинності в Україні відтворюють міру взаємовпливу типових соціальних ролей та функцій жінки на особливості жіночої злочинності, існує взаємозумовленість зростання стану психологічної кризи, психічної патології сучасної жінки та її суспільно-небезпечної поведінки.

Вперше у вітчизняній науці визначені особливості кримінальної відповідальності жінок у різні періоди історії України на підставі дослідження основних джерел права того часу: церковного Статуту князя Ярослава, Руської Правди, Литовських Статутів, Зводу законів "Права, по которым судится малороссийский народ", Уложення 1845 р., 1866 р. "Про покарання кримінальні та

виправні". Сформульовано і обґрунтовано низку положень, які пояснюють особливе ставлення до жінки у кримінальному правосудді в ті часи: злочини, які вчиняли жінки, завжди розглядалися як порушення моралі, родинно-шлюбних відносин, тих порядків, які освячувалися релігією, а тому завжди відносилися до тяжких і дуже суворо каралися; релігія жінку завжди пов'язувала із активним виявом тілесного, низького, пристрасного, а отже втіленням в її особі диявола (в образі відьом), формувала уявлення про перебільшену схильність жінки до злочинного поведіння, а тому наполягала на застосуванні суворого репресивного правосуддя щодо них.

Проте історії (кінець XVIII ст. - початок XX ст.) відомі суттєві відмінності у визначенні обсягу кримінальної відповідальності, виду, терміну покарання щодо жінок та чоловіків, які ґрунтувалися на статевих відмінностях і стосувалися усіх жінок, а не лише вагітних та жінок, які мають малолітніх дітей. Існування "паралельної системи покарань", "замінюючих" для жінки покарань є відтворенням правового статусу органічних особливостей винної, її природних властивостей, врахуванням фізичних можливостей жінки.

У дисертації сформульовані окремі наукові положення, які можна розглядати як новий перспективний напрям досліджень кримінально-правового, кримінально-виконавчого характеру, що має забезпечити підвищення ефективності реалізації кримінальної відповідальності стосовно жінок. Визначені окремі проблемні питання, які вимагають наступного дослідження, такі як: співвідношення свободи волі і особливостей чуттєвого сприйняття жінкою дійсності; соціально-психологічна зумовленість жіночої злочинності; кримінально-правова оцінка вияву психічної патології у жінок, які вчинили злочин, їх значення під час визначення обсягу кримінальної репресії; ефективність застосування до жінок, які вчинили злочин, різних форм кримінальної відповідальності, видів покарання та інші.

Загалом дослідження сприяє реформуванню поглядів на жіночу проблему у кримінальній політиці, затвердженню нових ідей, пріоритетів, цінностей системи кримінального, кримінально-виконавчого законодавств щодо жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності. Пропонується новий підхід у визначенні оптимального співвідношення тяжкості вчиненого злочину, ступеня небезпечності винної жінки із обсягом кримінально-правового примусу. Сформульовано конкретні пропозиції щодо удосконалення окремих кримінально-правових норм.

Наукове значення роботи полягає у вище наведених елементах новизни отриманих результатів, а також у тому, що в ній: вперше комплексно досліджено кримінально-правові проблеми визначення жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності; закладено основи правової теорії визначення кримінально-правового статусу жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності; розглядаються концептуальні засади щодо основних напрямів реформування кримінальної та кримінально-виконавчої політики, законодавства стосовно жінок, які вчинили злочин, критерії визначення доцільного обсягу кримінальної репресії, форм кримінальної відповідальності, видів та розмірів покарання, змін під час реалізації кримінальної відповідальності; пропонуються конкретні шляхи

удосконалення кримінально-правових норм, які регулюють ці питання. Теоретичні положення і висновки, практичні рекомендації, що містяться у дисертації, поглиблюють знання про особливості реалізації кримінальної відповідальності стосовно жінок, які вчинили злочин, до того ж стосовно такої специфічної категорії засуджених, якими є вагітні жінки, жінки, які мають малолітніх дітей.

Практичне значення роботи полягає насамперед у тому, що наукові результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися у *правозастосовчій діяльності*, зокрема: підготовці програмних документів щодо запобігання насильництва у сім'ї, протидії жіночій злочинності; удосконаленні кримінального правосуддя стосовно жінок, які вчинили злочин, підготовці постанов пленуму Верховного Суду України про судову практику призначення покарання, звільнення від покарання із випробуванням, умовно-дострокове звільнення тощо; вирішенні конкретних кримінальних справ, де суб'єктом злочину є жінка. Результати дослідження можуть бути використані до того ж практиками виправно-трудоустанов, оскільки вони характеризують різні аспекти сприйняття жінкою, засудженою до позбавлення волі, умов та порядку відбування покарання, особливостей її поведінки в ізоляції, визначення міри ефективності стимулюючого впливу різних карально-виховних заходів тощо.

Практичне значення одержаних дисертантом результатів полягає також у:

науково-дослідній галузі - матеріали дисертації можуть бути використані як методологічна основа для дослідження окремих проблем жіночої злочинності, ефективності кримінального правосуддя стосовно жінок, які вчинили злочин, умов та порядку виконання окремих видів покарання, підстав дострокового звільнення від відбування покарання;

правотворчості - пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані при вдосконаленні кримінального та кримінально-виконавчого законодавства (автор подає своє бачення таких змін, пропонує конкретний зміст окремих кримінально-правових норм);

навчальному процесі - положення та висновки дисертації можуть бути використані при викладанні та вивченні курсів кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права, соціології, адміністративного, конституційного права, при проведенні науково-дослідної роботи студентів, підготовці курсів, підручників, навчальних посібників;

правовиховній діяльності - положення дисертації можуть використовуватися під час проведення правової освіти населення, підвищення правового рівня працівників правоохоронних органів, суддів.

Апробація результатів дисертації.

Наукові результати, одержані автором в процесі дослідження, були впроваджені в навчальний процес та науково-дослідну діяльність курсантів та слухачів Одеського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ під час читання курсу лекцій з кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Покладені за основу підготовлених та виданих чотирьох посібників: "Особенности отбывания наказания в виде лишения свободы осужденными женщинами, имеющими малолетних детей, беременными" (М., 1996);

"Уголовно-исполнительное право: теоретические и практические аспекты исполнения наказания в отношении некоторых категорий осужденных" (Одесса, 1998); "Положення Конвенції проти катувань, жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність людини видів поводження та покарання щодо захисту прав і свобод громадян в сфері правосуддя" (Одеса, 1998); "Правові та психологічні проблеми відповідальності жінок-злочинниць" (К., 2001). Посібники використовуються у навчальному процесі інституту. (Акт № 260 від 17.02.03 р.)

Результати дисертаційного дослідження були впроваджені у процес професійної підготовки співробітників соціально-психологічної служби Управління Державного Департаменту з питань виконання покарань в Одеській області. (Акт 30/644 від 17.02.03 р.)

Результати дослідження доповідалися на міжнародних, міжвузівських наукових конференціях і теоретичних семінарах, зокрема на: міжнародній науково - практичній конференції "Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України" (К., 1995), міжнародній науково-практичній конференції "Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні" (Одеса, 1996), міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів" (Одеса, 2000), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми розвитку педагогіки вищої школи в ХХІ столітті: теорія і практика" (Одеса, 2002), Всеукраїнському міжвузівському науково-практичному семінарі "Проблеми застосування нового кримінального законодавства органами внутрішніх справ в боротьбі зі злочинністю" (Дніпропетровськ, 2002), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Боротьба з наркобізнесом: проблеми та шляхи їх вирішення" (Одеса, 2002).

Автором було підготовлено і подано доповідні записки з пропозиціями: з удосконалення кримінального законодавства стосовно жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності - до Верховної Ради України (Акт Головного науково-експертного управління № 16/3 - 962 від 24.09.02 р.); з питань визначення судами форм кримінальної відповідальності, видів та термінів покарання жінкам, які вчинили злочин - до Верховного Суду України.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у монографії, чотирьох посібниках, виданих в Україні та Росії, 24 наукових статтях у фахових виданнях України та інших країн (Росії), п'яти інших публікаціях (статтях, тезах доповідей), які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації зумовлена її метою і поставленими задачами. Вона включає вступ, чотири розділи, які містять тринадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел, який містить _____ найменувань, додатки. Повний обсяг дисертації становить _____ сторінку, обсяг основного тексту дисертації _____ сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження; вказується на його зв'язок з науковими програмами; визначається об'єкт, предмет, мета та завдання,

наукова новизна; визначається теоретичне та практичне значення одержаних результатів, апробація результатів дисертації, її структура та висновки.

Розділ 1 "Вплив психофізичних властивостей жінки на її суспільно-правову поведінку" складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 **"Психофізичні особливості жінки"** досліджено корелятивні анатоמו-фізіологічні та психологічні відмінності між чоловіком та жінкою, що надає підстави визначити наступне. У жінок, як правило, менші зріст, вага, розмір мускулатури, об'єм та життєва місткість легенів, відносна слабкість серцево-судинної системи, яка менш стійка, серце легше, стінки його тонші, пульс частіший, кров питомо легше. Це доводить, що жінка за анатоמו-фізіологічними особливостями первісно біологічно слабка істота, обмежена у своїх фізичних можливостях, що зумовлює її певні звички, прагнення, інтереси, позначається на варіантах вибору поведінки, способах, мотивах дій, робить уразливішою у конфліктних (кризових) ситуаціях, під час нападу, застосування психічного насилля, зменшує небезпеку таких діянь, тяжкість яких пов'язана із наявністю фізичних можливостей (опір, протидія правомірним діям), пояснює той факт, що жінки надають перевагу діям, які не вимагають сили м'язів та особливої спритності, відчують постійну необхідність у захисті іншої більш сильної особи (можливо і антисоціальної спрямованості).

Специфічність жіночої енергетики зумовлює пластичність, адекватність стану жінки ситуації, обставинам, що складаються, розвинення сфери підсвідомого, жіночої інтуїції. Особливості анатоמו-фізіологічного характеру, специфічність психічних процесів зумовлюють особливості почуттєвої, емоційної, вольової сфери життєдіяльності жінок, які за своєю природою є більш суб'єктивніші та чутливіші до оточуючого середовища. Останнє позначається на ставленні жінки до оточуючої дійсності (отже, й зовнішніх несприятливих чинників), зумовлює певну обмеженість свободи волі жінки під час вибору поведінки, яка до того ж пояснюється наявністю у жінок значної схильності пристосовуватися до існуючого становища, пояснює той факт, що значна частина жінок вчиняє злочин під впливом провокуючих негативних обставин.

У підрозділі 1.2 **"Кримінологічні концепції щодо співвідношення соціального та біологічного в жіночій злочинності"** доводиться, що історично в кримінологічних концепціях завжди визнавалося, що детермінанти жіночої злочинності мають інші форми та механізми вияву. Проте поцінування жіночих властивостей спричинило доволі різні висновки та судження. Так, представники антропологічної школи (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, П.Н. Тарновська) надавали значну перевагу біологічним чинникам серед інших, що спричиняють жіночу злочинність. Психофізичні статеві особливості узгоджувалися ними із схильністю жінок до злочинного поведіння. Дотримуючись певних концепцій європейської філософії, згідно з якими жінка взагалі не мала можливостей самостійно розвиватися і мала більше фізіологічних вад, ніж гідностей; відтворюючи певне ставлення до неї, що формувалися протягом століть, як більш низької, порочної істоти, яка заслуговує суворого осуду не лише за будь-яке правопорушення, але й взагалі не дотримання встановлених правил поведінки (передусім в сімейно-побутовій сфері), -

антропологічна концепція жіночої злочинності суттєво позначилася на формуванні кримінальної політики, системи покарань щодо жінок, які вчиняли злочини.

Представники "моральної" теорії (Г. Зиммель, Н. Зеланд) саме у порівнянні статевих відмінностей вбачили пояснення меншої злочинності жінок, дотримувалися тієї позиції, що жінка за своїми властивостями більш правослухняна, дисциплінована, відповідальна за свої вчинки, сором'язлива, така, що поважає громадську думку, яка має для жінки неабияке значення, - тобто має риси, які й зумовлюють значно менший відсоток жіночої злочинності порівняно із чоловічою.

Останнє підтверджується і сучасним станом та структурою злочинності: питома вага жінок, які вчиняють злочини в Україні не перебільшує 17%; коефіцієнт кримінальної активності жінок, розрахований на 10 тис. населення, залишається значно нижчим аналогічного показника для чоловіків - 25,95 проти 144, 26; стабільною залишається питома вага жінок серед усіх засуджених - в межах 14 %. Але негативною тенденцією сучасної жіночої злочинності є підвищена (порівняно з чоловіками) криміногенність зловживання спиртними напоями, наркотичної залежності: частка жінок, засуджених до позбавлення волі, яким суд призначив примусове лікування у 1998 р. перевищувала аналогічний показник серед чоловіків на 13,3 %, у 1999 р. - на 12,5 %, у 2000 р. - на 6 %; 90 % жінок вчинили вбивство на сімейно-побутовому ґрунті у стані алкогольного сп'яніння; кожна п'ята жінка, яка відбуває позбавлення волі за вбивство, і кожна третя, яка вчинила крадіжку - хворі на алкоголізм; 70 % жінок, засуджених за незаконні дії з наркотиками без мети збуту - хворі на наркоманію і потребують примусового лікування. Слабкість фізичної та вольової сфер певної категорії жінок зумовлює зростання стану психічної аномалії, яка знижує опір жінки впливові конфліктної ситуації, послаблює механізм внутрішнього контролю.

У підрозділі 1.3 **"Особливості вчинення жінками злочинів корисливого спрямування"** на підставі конкретного аналізу кримінально-правової та кримінологічної характеристики вчинення жінками злочинів корисливо-майнового спрямування, за які суд визнав необхідним призначити позбавлення волі, і які становлять питому вагу серед засуджених жінок, які уперше відбувають позбавлення волі (майже кожна друга відбуває покарання за посягання на власність, кожна третя - за крадіжку) доводиться специфічність вияву статевих відмінностей.

Кримінально-правові аспекти розглядуваної злочинності значною мірою пояснюються особливостями особи жінки, яка вчинила особливо небезпечні діяння корисливо-майнового спрямування. Зокрема: лише 30,5 % жінок, засуджених за крадіжку державного майна та 17,6 % - індивідуального, можуть сподіватися на те, що після відбування покарання їх чекатиме сім'я; 70,7 % засуджених першої категорії, 71 % - другої мають дітей; до того ж кожна друга з них - двох і більше; 49 % засуджених першої групи, 44,3 % - другої зазначили під час опитування, що матеріальний стан їхньої сім'ї до засудження був дуже низький - до 30 грн. на одного члена сім'ї. Отже науково-практична необхідність визначення у структурі особи злочинця з показником "майновий стан" є актуальною і зумовлюється тим, що мотив "корисливість-нужда" посідає не останнє місце у жіночій корисливій злочинності.

Специфічною особливістю корисливої злочинності жінок є переважно повторність тотожних або ж однорідних посягань на власність ненасильницького спрямування (це ж стосується і спеціального рецидиву).

Однією із негативних тенденцій сучасної жіночої корисливо-майнової злочинності є більш швидке її зростання у селі: майже п'ята частина всіх крадіжок, 36 % крадіжок, поєднаних із проникненням у житло. Проте за наслідками, способом вчинення (за умови вчинення злочину жінкою одноособово) ці крадіжки не становлять тієї особливої суспільної небезпеки як такої, що зумовлює необхідність застосування позбавлення волі. Як правило, жінки вчиняють крадіжки, які не вимагають застосування насильства і спеціальних технічних засобів, завдають незначної шкоди (від 40 до 150 грн.).

Крайня міра моральної і соціальної інертності, низька самооцінка зумовлюють той факт, що здебільшого жінки стають жертвами свого конформізму, оскільки сильно піддаються зовнішньому впливові. Більшість злочинів корисливого спрямування (практично усі корисливо-насильницького) вчиняється жінками у співучасті з іншими особами. Зокрема, це стосується крадіжок, поєднаних із проникненням у житло (інше приміщення, сховище): майже кожна друга жінка є співвиконавцем злочину разом із чоловіком (чоловіками), і лише кожна четверта зорганізувалася для виконання небезпечного діяння з іншими жінками (жінкою). Якісний склад групи за статевою приналежністю зумовлював тяжкість злочину, залежно від способу вчинення, застосування чи не застосування насилля. Злочини, що вчиняла жінка з чоловіками, зазвичай призводили до значних шкідливих наслідків, завдавали більші збитки.

У підрозділі 1.4 **"Особливості вчинення жінками злочинів насильницького спрямування"** доводиться, що найбільшу питому вагу серед жіночої насильницької злочинності становлять вбивства на сімейно-побутовому ґрунті, вчинені жінкою внаслідок провокуючої, протиправної поведінки потерпілого, коли жінка вдається до вбивства як до самозахисту, доведена до відчаю пияцтвом, побоями, знущанням чоловіка. Ця категорія жінок серед осіб, які уперше відбувають позбавлення волі за вчинення умисного вбивства, становить понад 80 %. Така група діянь стосується специфічної сфери суспільних відносин, характеризується суттєвими кількісними відмінностями, які відтворюють типовий значно відмінний (порівняно із основним складом злочину) ступінь суспільної небезпечності вчиненого та особи винної за об'єктивними (місце, спосіб, стосунки винної з потерпілим) та суб'єктивними (наявність особливого психічного стану жінки, зумовленого сукупністю емоційно-чуттєвих, фізіологічних властивостей) обставинами. У 84,5 % випадків судом зазначено, що стосовно підсудної була провокуюча, протиправна поведінка потерпілого. Убивства частіше жінки вчиняють без свідків або при їх мінімальній кількості. У деяких випадках (5,5 % досліджених засуджених) жінки убили своїх чоловіків, співмешканців з помсти за образу та насилля напередодні, коли вони спали, знаходилися у стані алкогольного сп'яніння, що є специфічним способом розправи людини, яка є фізично слабшою за потерпілого. Лише 6,5 % жінок задалегідь обмірковували деталі убивства і готувалися до цього. Взагалі за умов міжособистісного сімейно-побутового конфлікту виявляється специфічний варіант

впливу жінки та поведінки потерпілого на результат конфлікту. Якщо у сутичках між чоловіками до останнього моменту кожне має рівні можливості стати злочинцем, або потерпілим, зовсім інша ситуація постає під час сварки, бійки між чоловіком та жінкою. Анатомо-фізіологічні властивості жінки позбавляють її таких потенційних можливостей. Тому така невтішна статистика щодо значної кількості жінок, які потерпають від насилля (на одне вбивство чоловіка дружиною припадає сім убивств дружин чоловіками). За різних причин (соціально-економічних, суб'єктивних) жінки не лише не йдуть (або не можуть піти) від особи, яка завдає їй фізичного та психічного болю, але й дуже рідко заявляють про такі інциденти у сім'ї (лише у трьох випадках з кожних ста жінка звертається в правоохоронні органи).

Особливий психічний стан жінок, спровокований довготривалими психотравмуючими ситуаціями або ж безпосередньо конкретною негативною ситуацією, фізичним, психічним знущанням потерпілого, зумовлює актуальність питання свободи волі жінки за умов протиправної поведінки потерпілого, можливості правильного вибору варіанта поведінки. Наявність особливих конкретних життєвих ситуацій, за умов їхнього безпосереднього впливу на поведінку жінки, знижують ступінь небезпеки розглядуваного виду злочинного діяння.

Розділ 2 "Законодавче визначення жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності" складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі **2.1 "Історичні витоки особливостей кримінальної відповідальності жінок"** на підставі аналізу основних джерел права різних періодів історії України акцентується на тій обставині, що основа оцінки суспільством вчиненого жінкою злочину, визначення щодо неї обсягу кримінальної відповідальності має досить глибоке коріння. З часів Давньоруської держави до кінця ХІХ ст. - початку ХХ ст. жінка розглядалася як спеціальний суб'єкт злочинів, якими спричинялася "образом" інтересам чоловіка, родинно-шлюбним відносинам, релігії. Як за часів Давньоруської держави, коли жінка мала безправне рабське становище в сім'ї, а чоловіки не обмежувалися в засобах покарання своїх дружин не лише за злочини, але й за будь-які незначні провини, - так і надалі жінки підлягали доволі суворим покаранням. Тривалий час за злочини, суб'єктом яких була жінка, передбачалася лише смертна кара. Таке становище було даниною відтворенню кримінальним правом містичних, релігійно-теологічних та філософських поглядів на сутність жінки як таку, що є невідомою, незрозумілою, існуючу за іншими критеріями. Це породжувало переоцінку жіночих властивостей, переважно негативну: жінки, які вчиняли правопорушення, розглядалися як втілення найбільшої міри зіпсованості та злої волі, вважалось, що вони схильні до чаклунства.

Стверджувалося, що природні властивості, стан фізичних сил, особливе становище в суспільстві, а тому нижчий рівень небезпеки вчиненого жінкою правопорушення (порівняно з чоловіком), зумовили існування протягом досить тривалого періоду паралельної системи покарань, яка ґрунтувалася на органічних особливостях винного (калічницькі покарання щодо жінок було скасовано понад

сто років раніше, ніж ті самі покарання щодо чоловіків; система тілесних покарань до чоловіків існувала ще протягом майже половини сторіччя); специфічної системи "замінюючих" для жінки покарань, замість окремих видів позбавлення волі, поєднаних із роботами у копальнях, фортецях, які за тяжкістю не відповідали її природним властивостям.

У підрозділі **2.2 "Особливості кримінальної відповідальності жінок за чинним законодавством України"** доводиться, що жінка є специфічним суб'єктом кримінальної відповідальності, оскільки за чинним законодавством існують суттєві відмінності у визначенні щодо них форм кримінальної відповідальності, системи покарання, умов та порядку їх виконання. Але особливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, існування системи покарань відмінної від загальної, більш пільгові умови відбування покарань, дострокове звільнення від подальшого відбування позбавлення волі, - пов'язані лише із станом вагітності та наявністю малолітньої дитини. На підставі систематичного тлумачення, історичного та порівняльного аналізу здійснена інтерпретація нового кримінального законодавства з огляду відтворення природних статевих відмінностей у кримінальному законодавстві, з'ясування міри відповідності цим відмінностям окремих кримінально-правових норм. Надається аналіз чинної системи форм кримінальної відповідальності без реального відбування покарання (засудження без призначення покарання, звільнення від покарання з випробуванням); системи покарання, окремих видів покарання, зокрема таких, як громадські роботи, виправні роботи, обмеження волі. Пропонується нова редакція окремих кримінально-правових норм, яка має відтворювати ці відмінності, сприяти удосконаленню правозастосовчої практики.

У підрозділі **2.3 "Виключення кримінальної відповідальності жінок, які вчинили певні злочини: підстави, доцільність"** доводиться, що обставини вчинення жінками окремих злочинів, тяжкість спричиненої ними шкоди, порівняно незначний ступінь небезпеки цих жінок для суспільства надають підстави стверджувати, що існуюча система кримінально-правового впливу щодо них у низці випадків досить суворі й об'єктивно не обґрунтована. В одних випадках, специфічні соціально-демографічні, соціально-психологічні та психофізичні властивості жінок виявляються в особливостях вчинення ними злочинів, у інших, - їх сукупність значно знижує ступінь суспільної небезпеки діяння, оскільки вчинене жінкою не має особливої тяжкої шкідливості, не загрожує підвалинам існування певної системи відносин, доводить недоцільність (у деяких випадках, навіть шкідливість) притягнення до кримінальної відповідальності жінок, які вчинили злочини певного виду.

Так, з етичних позицій маємо оцінити рівність кримінальної відповідальності жінок і чоловіків за спричинення шкоди у стані перевищення необхідної оборони (ст. 118, 124 КК). Фізичні можливості обмежують жінок у засобах і способах захисту від нападу, що робить їх більш уразливими для нападів. Жінка за своїми фізичними можливостями не зможе відповідно відбити насильницькі посягання навіть одного чоловіка, в тому числі неповнолітнього. Реально оцінюючи власні сили, жінки практично завжди відчувають страх, що паралізує їхню волю і

свідомість і, тим самим, обмежує жінку у виборі засобів, способів захисту свого життя, здоров'я, статевої свободи, різко знижує можливість уникнути нападу або захиститись від нього. Первісно статеві відмінності психофізичного характеру ставлять жінку за будь-яких умов нападу на неї з боку чоловіка у нерівне з ним становище. Це добре усвідомлює злочинець. У даному випадку закон втрачає своє запобіжне значення. Його профілактична ефективність дуже низька, а тому, на нашу думку, досить часто вчиняються насильницькі посягання на жінок.

Криміналізація систематичного заняття проституцією (ч.1 ст. 303), розширення сфери застосування кримінального примусу за незаконні діяння із наркотичними засобами, психотропними речовинами без мети збуту, у невеликих розмірах, вчинені вперше (ч.1 ст.309-311), зумовлена (не в останню чергу) значним зростанням злочинності даного виду, а ступінь соціальної небезпеки злочинів та санкція за його вчинення визначаються наскільки відповідний вчинок часто трапляється. Передбачена законом кримінальна відповідальність у цьому випадку не справляє належного попереджувального і профілактичного впливу. Кількість жінок, які вчиняють ці злочини катастрофічно зростає, оскільки причини їх поширення пов'язані, значною мірою, з соціальними, економічними, політичними, моральними, психологічними умовами життєдіяльності суспільства сьогодення. Водночас, застосування кримінальної відповідальності щодо цих жінок не лише не вигідно із соціального та економічного оглядів, а й тягне певну шкоду, збільшує і ускладнює проблему, розширює сферу високолатентної злочинності.

Специфіка поведінки жінок під час відбування позбавлення волі зумовлює особливе ставлення до чинних кримінально-правових засобів охорони кримінально-виконавчих відносин між адміністрацією виправних установ та засудженими жінками, застосування додаткової кримінальної відповідальності за систематичні порушення режиму відбування покарання (ст. 391 КК). Жінки практично не вчиняють злочинів у місцях позбавлення волі, більша частина засуджених жінок не вчиняють правопорушень. Серед правопорушників питома вага осіб, які злісно порушують режимні вимоги, незначна і в різних закладах становить від 1,5 % до

3 %. Однак у більшості випадків злісність цих порушників зумовлена не характером вчиненого правопорушення, а їх кількістю. За незначним винятком, порушення режимних вимог в жіночих закладах за своїм характером, способом вчинення не спрямовані на відкриту протидію вимогам адміністрації. Відкритий характер правопорушення, його демонстративність, зухвалість, неодноразове (без особливої причини) відмовлення від виконання законних вимог адміністрації - не типові для поведінки жінок в ізоляції.

Зазначене надає підстави стверджувати про необхідність та доцільність під час вибору об'єкта кримінально-правової охорони враховувати природні статеві соціально-психологічні та психофізичні особливості жінок, які доводять у певних випадках низьку ефективність попереджувального профілактичного впливу закону, нереальність забезпечення кримінальної заборони, розширюють штучно сферу високолатентної жіночої злочинності, мають шкідливі наслідки для родини, дітей, а

отже доводять доцільність при однаковій ефективності різних норм використовувати найменш репресивні засоби.

У підрозділі 2.4 *"Зменшення обсягу кримінальної репресії за вчинення жінками злочинів ненасильницького спрямування: підстави, доцільність"* зроблено висновок, що у правозастосовчій практиці спостерігаються дві (певною мірою протилежні) тенденції щодо жінок, засуджених за корисливі посягання на власність. Перший напрям відбиває загальний, більш гуманний підхід суду у розв'язанні питання щодо обсягу кримінально-правового примусу, термінів покарання, що призначається жінкам, які вчинили злочин вперше, мають дітей, відшкодували збитки. Сутністю його є застосування переважно мінімальних термінів позбавлення волі, призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом: за незначним винятком строки покарання не перебільшували половини максимальної санкції, встановленої законом; щодо тих випадків, коли жінку було засуджено за вчинення одного злочину, у 63,5 % засуджених термін не перевищував 3 років позбавлення волі; стосовно кожної п'ятої засудженої, яка вчинила крадіжку індивідуального майна з проникненням у житло (інше приміщення), суд знайшов можливим призначити покарання більш м'яке, ніж передбачено санкцією статті (до 1 року 6 місяців позбавлення волі включно); у 92,5 % засуджених цієї категорії покарання не перевищувало 4 років позбавлення волі; призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією, спостерігається стосовно 95 % жінок, засуджених за вчинення розкрадання державного майна в особливо великих розмірах. За сукупністю вироків у 95,4 % досліджуваних, які вчинили злочини ненасильницького спрямування, остаточне покарання не перевищувало 8 років позбавлення волі. Правозастосовча практика прогресивніша за кримінальне законодавство, бо останнє ніяк не враховує статеві відмінності (крім соціально-демографічних). Порівняно з новими санкціями призначені покарання у 2/3 жінок, засуджених за корисні посягання на власність (ненасильницького спрямування) також не перебільшують половини максимальної санкції. Проте збільшення максимальної межі покарання за сукупністю злочинів (вироків) до 15 та відповідно до 25 років у середньому зорієнтує суд на застосування більш суворого покарання за тих же обставин.

Щодо другої тенденції у правозастосовчій практиці слід зазначити, що здобуті під час дослідження матеріали показали наявність різних правових наслідків за фактом дрібних крадіжок приватного і державного майна. Суспільна небезпечність значної частини жінок, засуджених за крадіжку особистого майна в невеликих розмірах, не відповідає, на нашу думку, тим критеріям, якими керувався суд (передусім ступінь небезпеки для суспільства), спрямовуючи їх в місця позбавлення волі на кілька років. Реформування кримінального законодавства стосовно цієї категорії засуджених вбачається у подальшій диференціації кримінальної відповідальності, визначенні типового виду та розміру покарання на рівні закону. Ізоляції від суспільства мають підлягати лише жінки, які вчинили тяжкі, особливо тяжкі злочини проти особи, мають сталу антисоціальну спрямованість, яка відтворюється у спеціальній рецидивній злочинності.

У підрозділі 2.5 *"Законодавче визначення привілейованого складу злочину, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення жінкою вбивства внаслідок провокуючої поведінки потерпілого"* доводиться доцільність вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність жінок, які вчинили злочин внаслідок провокуючої, протиправної поведінки потерпілого. Не заперечуючи певної складності кваліфікації такого злочину, констатуємо факт, що суди не завжди достатньо об'єктивно та цілковито враховують обставини, пов'язані з негативною поведінкою потерпілого: у 84,5 % досліджених обвинувальних вироків судом було зафіксовано, що потерпілий систематично пиячив, бив її, знущався, проте у мотивуючій частині вироку факт провокуючого, протиправного поводження потерпілого розглядався судом як пом'якшуюча провину обставина лише в 19,5 % випадків. Дослідження доводить, що широкі межі судового розсуду обертаються призначенням за одних і тих самих обставин різних за розміром покарань. Різна оцінка судами комплексу пом'якшуючих та обтяжуючих обставин відбивається у ставленні засуджених до покарання: кожна третя оскаржила вирок у касаційному порядку, стосовно кожної п'ятої з цих жінок покарання було знижене на підставі врахування особливих конкретних обставин злочину, які знижують ступінь його небезпеки.

Правильна співвідносність законодавчої диференціації та судової індивідуалізації кримінальної відповідальності в даному випадку має ґрунтуватися на градації караності шляхом введення додаткових конкретних ознак складу злочину з відповідно іншими межами покарання. Законодавче розв'язання проблеми таким способом не лише дозволить зафіксувати, надати нормативне значення певним пом'якшуючим обставинам (умовам, причинам) вчинення злочину, відбити більш низький рівень суспільної небезпеки даного виду вбивства, звузити межі розсуду суду, - але й відповідатиме загальносвітовій тенденції удосконалення законодавства, яке має захистити жінку від побутового насилля, історичним традиціям законодавчого визначення спеціальних складів злочинів, що вчинялися на сімейно-побутовому ґрунті.

Розділ 3 "Особливості покарання жінок позбавленням волі" складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *"Психологічні передумови та наслідки відбування жінками позбавлення волі"* доводиться той факт, що жінки, засуджені до позбавлення волі - специфічна категорія засуджених, яка потребує особливого механізму подолання негативних наслідків покарання, досягнення мети виправлення. Враховуючи значну роль емоцій, неусвідомлених переживань на рівні підсвідомого, значну сугестивність, властиву жінкам, ми маємо визнати, що педагогічний вплив на засуджених жінок повинен бути психолого-педагогічною діяльністю, що вимагає розв'язання низки проблем:

- надання особливого значення інтенсивному індивідуальному психолого-педагогічному впливові, створення умов для оптимальної адаптації, уповільнення процесу деградації і втрати індивідуальності в перший період перебування жінок в ізоляції, коли психічний стан засуджених межує із стресом, підживлюється тугою за рідними, дітьми, підсилюється надзвичайною тривожністю,

відчуттям безнадійності, а тому багато в чому зумовлює подальшу поведінку засуджених;

- наявність спеціальної виховно-реабілітаційної програми впливу стосовно трьох категорій засуджених жінок, які становлять найбільшу питому вагу у місцях позбавлення волі - засуджених за злочини проти власності (кожна друга), незаконні дії із наркотичними речовинами (кожна третя), насильницькі злочини, зокрема на сімейно-побутовому ґрунті (кожна п'ята);

- визнання актуальності проблеми особливостей виконання позбавлення волі щодо жінок, які вчинили злочин, яка має зайняти належне місце в кримінально-виконавчій політиці, законодавстві, передбачати спеціальний виокремлений аналіз стану у цій сфері за основними напрямками кримінально-виконавчого процесу;

- розгляд діяльності соціально-психологічних служб в жіночих установах з виконання позбавлення волі як специфічної, що потребує спеціальної особливої професійної підготовки (перепідготовки) кадрів на базі юридичних закладів різних регіонів України у межах науково-практичних комплексів.

У підрозділі **3.2 "Правові підстави диференціації жінок під час відбування позбавлення волі"** стверджується, що застосування позбавлення волі в Україні превалює над альтернативними покараннями. Ця тенденція відтворюється у збільшенні питомої ваги жінок серед засуджених до позбавлення волі (з 4,7 % у

1989 р. до 6,7 % у 2000 р.). Умови та порядок відбування цього покарання стосовно чоловіків та жінок майже не відрізняються. Не враховуються статеві особливості під час реалізації цієї форми кримінальної відповідальності, застосування різних заходів скорочення перебування жінки в ізоляції, недостатньо використовуються потенційні можливості заохочувальних заходів до виправлення у більш оптимальні терміни.

Аналіз чинного законодавства, практика правозастосування зміни умов утримання засуджених жінок в межах одного закладу, залежно від поведінки, терміну відбутого покарання надають підстави стверджувати - за сучасних умов прогресивна система виконання позбавлення волі використовується неефективно, не справляє того заохочувального впливу, який має справляти, а тому не має належного впливу на виправлення засуджених жінок. Необхідно внести суттєві зміни у правовий статус засуджених жінок відповідно до їхньої поведінки, ставлення до праці, терміну перебування в ізоляції. Тому, необхідно наповнити іншим змістом існуючі за чинним законодавством поліпшені умови утримання позбавлених волі, переглянути формальні й матеріальні умови застосування цього кримінально-виконавчого інституту. Він має стимулювати засуджених жінок до виправлення у оптимальні терміни, справляти стабілізуючий вплив на загальну обстановку у виправній установі, визначати більш доброзичливі, засновані на взаєморозумінні, стосунки між адміністрацією й засудженими жінками.

Розділ 4 "Особливості дострокового звільнення від подальшого відбування позбавлення волі" складається з двох підрозділів.

У підрозділі **4.1 "Особливості умовно-дострокового звільнення жінок, засуджених до позбавлення волі"** наголошується на особливому значенні поширення сфери застосування заходів скорочення терміну перебування засуджених жінок в ізоляції, а отже удосконалення законодавства щодо умов та порядку дострокового звільнення жінок із виправно-трудової установи. Доводиться, що наявність питомої ваги жінок, які вчиняють злочини у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, хворих на алкоголізм та наркоманію, неможливість об'єктивно оцінити в умовах ізоляції міру виправлення засудженої жінки, міру набуття в її діях та поглядах позитивної спрямованості, можливість за чинного законодавства застосування умовно-дострокового звільнення майже до усіх осіб, які відбувають позбавлення волі, незалежно від тяжкості злочину (крім довічного), - зумовлюють доцільність законодавчого визначення (крім загального) спеціального кримінально-правового інституту умовно-дострокового звільнення щодо жінок, які позбавлені волі - "Умовно-дострокове звільнення під нагляд".

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання під нагляд може бути застосовано, якщо суд дійде висновку, що засуджена не потребує перебування в ізоляції а її подальше виправлення можливе за умови контролю за її поведінкою після звільнення. Формальною підставою для його застосування щодо жінок, засуджених за злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкий злочин (крім тяжкого злочину проти особи, особливо тяжкого злочину) має бути фактичне відбуття не менше половини строку покарання. Реальне звільнення від покарання засуджених жінок має бути пов'язано з виконанням певних обов'язків та правил поведінки, отже законодавчим визначенням можливості суду покласти на засуджену певні обов'язки на період дострокового звільнення. З одного боку, розв'язання питання у такий спосіб спричинить посилення правового режиму умовно-дострокового звільнення, з другого - є економією карної репресії стосовно жінок, які уперше відбувають позбавлення волі, відповідно до міжнародних стандартів (Токійських правил), які передбачають "умовне звільнення під судовий нагляд". Надаються пропозиції щодо змісту кримінально-правової норми, яка б визначала цей спеціальний інститут.

У підрозділі **4.2 "Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років"** обґрунтовується необхідність подальшого реформування закону про кримінальну відповідальність стосовно найбільш уразливих категорій засуджених до позбавлення волі, якими є вагітні та жінки, що мають при собі малолітніх дітей. Доводиться, що розширення сфери застосування звільнення від відбування покарання щодо специфічної категорії засуджених жінок узгоджується із загальним напрямом реформування інституту умовно-дострокового звільнення. На підставі дослідження соціального змісту, правової характеристики звільнення від відбування покарання, кола осіб, щодо яких застосовується цей інститут, практики його правозастосування, пропонується:

- застосовувати не лише до жінок, які народили дитину під час відбування покарання, але й тих, хто взагалі має таких дітей, оскільки не враховується та обставина, що на підставі перегляду вироку у касаційному порядку, застосування амністії, помилування у частині засуджених жінок, до яких за відсутності

кримінально-правових підстав не була застосована ст. 79 КК, можливі зміни характеру вчиненого, зменшення терміну покарання;

- застосовувати до засуджених жінок, які мають дітей віком до семи років, оскільки, на наш погляд, немає принципових пояснень розбіжностей у визначенні соціально-демографічних підстав застосування ст. 79 КК та ст. 83 КК; існує єдина мета, яка пояснює взагалі доцільність існування цих інститутів, - надати можливість специфічній категорії засуджених жінок реально не відбувати певну частину призначеного покарання (або ж увесь термін покарання) в умовах ізоляції від суспільства (позбавлення волі), суворого нагляду (обмеження волі) за умови виконання своїх особливих, спеціальних функцій матері та покладених на неї суспільством обов'язків;

- застосовувати щодо жінок, засуджених за тяжкі злочини ненасильницького спрямування, оскільки через певний час вони звільняться достроково на підставі кримінально-виконавчої характеристики, яка базуватиметься, передусім, на даних про поведінку жінки як матері (якщо засуджена має у виправно-трудоному закладі при собі дитину, вона може не працювати; жінка і дитина увесь цей період утримуються за рахунок держави);

- застосовувати до засуджених за насильницькі злочини, але за умови відбуття певного фактичного терміну покарання, який має бути нижчим за формальні підстави умовно-дострокового звільнення цієї категорії засуджених жінок.

ВИСНОВКИ

У висновках підсумовується проведене дослідження, викладено основні його результати, сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність стосовно жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності. Зокрема автор дійшов таких висновків.

1. За джерелами кримінального права різних періодів історії України природна відмінність жінок завжди визнавалася, але зумовлювала в більшості випадків настання негативних наслідків. Той факт, що досить тривалий час за злочини, суб'єктом яких могла бути жінка передбачалася лише страта, не міг не позначитися на обсязі кримінальної репресії щодо жінок у подальшому. Суворість законодавства - це данина не лише релігійно-теологічним поглядам на жінку як таку, але й певним кримінологічним концепціям кінця XIX ст. - початку XX ст. (антропологічна), які перебільшуючи психофізичні особливості жінки, узгоджували її збудливість, імпульсивність, фізичну слабкість із виявами жорстокості, схильністю до злочинної поведінки, що ніколи не підтверджувалося кримінальною статистикою.

2. На загальному історичному тлі суворого осуду правопорушень, які вчинялися жінками, відсутності жіночого питання в системі виконання покарань, позитивними є врахування законодавцем статевих відмінностей у визначенні кола осіб, порядку застосування найсуровіших покарань (як на той час), які не відповідали фізичним можливостям жінки (калічницькі та тілесні покарання, позбавлення волі, поєднане із роботами у копальнях, фортеці). Практика існування системи паралельних, альтернативних щодо жінок покарань у кінці XIX ст. -

початку ХХ ст., застосування яких пов'язувалося із природними статевими властивостями, набуває актуальності в сучасний період за умови визнання особливостей реалізації усіх форм кримінальної відповідальності щодо жінок, застосування щодо них покарання у виді позбавлення волі.

3. Міра антисоціальної настанови жінки, її небезпеки для суспільства має бути результатом інтегрованості особистісних властивостей (соціально-демографічного, соціально-психологічного та психофізичного характеру) із особливостями формування злочинної поведінки, вчинення злочину. Природні властивості жінки суттєво відтворюються в об'єктивних та суб'єктивних обставинах вчинення ними злочину. У сукупності вини є чинником, який у середньому значенні знижує ступінь небезпечності вчиненого жінкою правопорушення на один рівень. За такої правової оцінки статевих відмінностей має відбуватися криміналізація певних діянь, вибір об'єкта кримінально-правової охорони, визначатися ефективна система засобів кримінально-правового впливу щодо жінок як суб'єкта кримінальної відповідальності, умови та порядок відбування позбавлення волі.

4. Досягнення соціальної справедливості, фактичної рівності при розв'язанні питання про обсяг кримінально-правового примусу, форми кримінальної відповідальності, види, розміри покарання, підстави дострокового звільнення має відповідати етичним, моральним цінностям суспільства, природному праву, а отже передбачати надання природним статевим відмінностям системоутворюючих властивостей, введення спеціального правового статусу жінок як суб'єкта кримінальної відповідальності.

5. Реформування законодавства, практики його застосування щодо жінок, як суб'єкта кримінальної відповідальності, має базуватися на наступних пріоритетних ідеях:

- обмеження мінімально припустимим обсягом кримінальної репресії, який потрібен для досягнення мети виправлення, попередження нового злочину;

- щодо вагітних жінок, жінок, які мають малолітніх дітей, - надання переваги застосуванню м'яких форм кримінальної відповідальності, не пов'язаних із реальним відбуванням покарання;

- сумлінне виконання материнських функцій розглядати як чинник, який значно зменшує ступінь небезпеки вчиненого злочину та особи винної, і має впливати суттєво на обсяг кримінальної репресії;

- реальне відбування покарання у виді позбавлення волі розглядати як крайній захід кримінально-правового примусу, що має застосовуватися до жінок, які вчинили злочин проти особи, мають сталу антисоціальну настанову;

- максимально застосовувати на законних підставах різні види змін під час реалізації кримінальної відповідальності, дострокового звільнення від відбування покарання, передусім - позбавлення волі;

- у кримінально-виконавчому процесі надавати перевагу механізму стимулювання правослухняної поведінки, ніж посиленню засобів дисциплінарного стягнення;

- гуманізм та милосердя мають відбитися у напрямках профілактичної діяльності державних органів, громадськості, соціальній допомозі жінкам, які намагаються вирватися із злочинного кола.

6. Інтегрованість природних статевих відмінностей із характером вчиненого злочину, ступенем його тяжкості, як системоутворююча властивість, має стати підставою для визначення специфічної системи реалізації кримінальної відповідальності щодо жінок, які вчинили злочин, позначитися суттєво на виборі форм кримінальної відповідальності, виду, терміну покарання, змін в період реалізації найсуворішої форми кримінальної відповідальності, пов'язаної із реальним відбуванням позбавлення волі. Має бути дворівневий змішаний критерій визначення відповідності заходів кримінально-правового примусу тяжкості вчиненого злочину, ступеню суспільної небезпечності винної. Перший рівень визначення міри кримінально-правового впливу на засуджену має базуватися на врахуванні природних статевих відмінностей (тобто належності до жіночої статі як такої), тяжкості вчиненого злочину (за класифікацією, наданою у ст. 12 КК) та зумовлювати певні пріоритетні напрями реалізації кримінальної відповідальності стосовно усіх жінок, які вчинили злочин, як то:

у разі вчинення злочинів невеликої, середньої тяжкості застосовувати м'які форми кримінальної відповідальності - засудження без призначення покарання, звільнення від відбування покарання із випробуванням, альтернативні ізоляції жінки від суспільства, сім'ї та дітей покарання;

у разі вчинення тяжкого злочину ненасильницького спрямування застосовувати альтернативне позбавленню волі покарання у виді обмеження волі, яке ми маємо розглядати, як достатнє за обсягом кримінально-правового примусу, найсуворіший захід, не пов'язаний із ізоляцією жінки від суспільства, суттєву альтернативу соціально-психологічним негативним наслідкам позбавлення волі;

у разі призначення за тяжкий, особливо тяжкий злочин ненасильницького спрямування покарання у виді позбавлення волі, за відсутності комплексу обтяжуючих провину обставин, термін покарання має не перебільшувати половини максимального строку, встановленого санкцією статті; за умови призначення покарання при сукупності злочинів - не перебільшувати 8 років позбавлення волі, при сукупності вироків - 10 років позбавлення волі;

за умови відбування жінками, які вчинили злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі ненасильницького спрямування, покарання у виді позбавлення волі, розглядати чинник відбуття ними половини призначеного терміну покарання як достатню формальну підставу дострокового звільнення (за наявності матеріальних підстав).

Другий рівень визначення заходів кримінально-правового впливу має стосуватися специфічної категорії жінок - вагітних, жінок, які мають дитину віком до семи років. Критерій має інтегрувати соціально-демографічні властивості жінки та тяжкість вчиненого нею злочину. За його наявності у законотворчості та правозастосуванні вважати пріоритетними, відповідними принципу справедливості та гуманізму такі співвідношення між тяжкістю вчиненого злочину та обсягом кримінальної відповідальності:

за умови вчинення жінкою, яка сумлінно виконує свої материнські обов'язки, злочинів невеликої, середньої тяжкості, застосовувати звільнення від кримінальної

відповідальності, засудження без призначення покарання; звільнення від відбування покарання із випробуванням;

за умови вчинення тяжкого злочину ненасильницького спрямування, надавати перевагу застосуванню звільнення від відбування покарання із випробуванням;

не застосовувати покарання - громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, довічне позбавлення волі, - недоцільність яких у цей період життя жінки зумовлюється її найбільшою вразливістю у соціально-психологічному відношенні, обмеженістю її можливостей у сфері працевлаштування, найбільш важливим періодом фізичного та психічного розвитку дитини;

за умови призначення покарання у виді позбавлення волі, застосовувати звільнення від відбування покарання до усіх жінок (не залежно від тяжкості злочину) за формальними підставами, які мають бути нижчими ніж для умовно-дострокового звільнення, що узгоджується із загальним напрямом поширення умовно-дострокового звільнення на усі категорії засуджених (крім засуджених до довічного позбавлення волі).

7. Механізм нейтралізації негативних наслідків позбавлення волі, як найсуворішого покарання, має бути специфічним, заснованим на визнанні природних статевих відмінностей у сприйнятті покарання, поведінки жінок під час його відбування, передбачати наступні напрями:

- визнання можливості досягти мети виправлення та попередження нового злочину у більш оптимальні терміни за умови спеціального психолого-педагогічного впливу на засуджених до позбавлення волі жінок, надання переваги застосуванню заходів стимулювання самодисципліни жінок, стабільної позитивної поведінки, прагнення до виправлення, дострокового звільнення, ніж посиленню дисциплінарних стягнень;

- підвищення ефективності та інтенсивності стимулюючого впливу переведення жінок на поліпшені умови утримання в ізоляції, що безпосередньо пов'язано із визначенням інших матеріальних, формальних підстав, обсягу правообмежень;

- надання особливого значення скороченню терміну перебування жінок в ізоляції, різним видам змін у реалізації кримінальної відповідальності, поширенню сфери дострокового звільнення від відбування покарання; усі сумніви щодо доцільності застосування умовно-дострокового звільнення, звільнення від відбування покарання вагітних, жінок, які мають малолітніх дітей, тлумачити на їхню користь;

- вважати диференціацію засуджених до позбавлення волі жінок за правовими підставами згідно з створенням трьох відділень - діагностики, ресоціалізації та соціальної адаптації достатньою; щодо засуджених жінок з негативними схильностями існують досить суворі заходи дисциплінарного впливу (штрафний ізолятор, приміщення камерного типу), де і необхідно створити умови для більш інтенсивного виховного впливу.

8. Ефективність та доцільність поширення застосування щодо засуджених жінок м'яких форм кримінальної відповідальності, не пов'язаних із реальним відбуванням покарання, альтернативних ізоляції жінки від суспільства, родини, покарань, різних видів дострокового звільнення безпосередньо пов'язані: із

наявністю експертної оцінки ефективності застосування різних форм кримінальної відповідальності щодо жінок, з урахуванням особливостей особистісного сприйняття факту засудження, засобів кримінально-правового впливу; із створенням спеціальних державних соціальних структур, фондів, залученням до контролю та соціальної допомоги жінкам, які мають дітей (крім кримінально-виконавчих органів), органів опіки та піклування; виокремлення в кримінально-виконавчій службі співробітників, які мають займатися контрольними-наглядовими, індивідуально-виховними та профілактичними функціями щодо засуджених жінок (контроль за зайнятістю, рівнем життя, станом здоров'я дітей, можливістю медичного обслуговування). Ресоціалізація засуджених жінок - це справа усіх суб'єктів соціального життя, бо стосується не лише жінки, яка порушила кримінально-правову заборону, але й її сім'ї, дітей, які є головним об'єктом соціальної політики держави.

Основні положення дисертації відображені в таких опублікованих працях автора

1. Монографія

2. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності. - Одеса: Одеський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ, 2003. - 280 с.

2. Посібники

1. Сушко В.А. Уголовно-исполнительное право: теоретические и практические аспекты исполнения наказаний в отношении некоторых категорий осужденных: Пособие. - Одесса: Астропринт, 1998. -240 с.
2. Сушко В.О. Положення Конвенції проти катувань, жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність людини видів поведінки та покарання щодо захисту прав і свобод громадян в сфері правосуддя: Посібник. - Одеса: Астропринт, 1998. - 148 с.
3. Меркулова В.О. Правові та психологічні проблеми відповідальності жінок-злочинниць: Посібник. - К., Національна академія внутрішніх справ України, 2001. - 108 с.

3. Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Сушко В.О. Проблеми психолого-педагогічного впливу на деякі категорії засуджених жінок // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 1997. - № 3. - С. 55-59.
2. Сушко В.О. Аналіз міжнародно-правових документів, стандартів, які регламентують питання у сфері захисту прав людини під час відправлення правосуддя // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 1998. - № 1. - С. 36 - 44.
3. Меркулова В.О. Ступінь соціальної небезпеки злочинів, скоєних жінками: історичний та міжнародний аспекти // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 1999. - № 3. - С.28-33.
4. Меркулова В.О. Міжнародні тенденції у сфері реалізації кримінально-правової відповідальності жінок, які вчинили злочин:

- кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 1999. - № 4. - С. 88-93.
5. Меркулова В.О. Роль міжнародних організацій щодо визначення ефективної системи заходів кримінально-правового впливу на правопорушників // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2000. - № 1. - С.163-168.
 6. Меркулова В.О. Особливості жіночої рецидивної злочинності // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України.- 2000. - № 2. - С.93-98.
 7. Меркулова В.О. Деяка кримінально-правова характеристика жінок, засуджених за крадіжку особистого майна, за незаконні дії з наркотиками // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2000. - №2. - С.30-35.
 8. Меркулова В.О. Відповідність законодавчої та правозастосовчої діяльності в Україні принципу гуманізму кримінальної політики, права відносно жінок, які вчинили злочин // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2000. - № 3. - С.52-56.
 9. Меркулова В.О. Історичні джерела кримінальної відповідальності жінок в Україні // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2000, - № 3. - С.282-287.
 10. Меркулова В.О. Соціально-психологічні аспекти кримінальної відповідальності жінок-злочинниць // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2000. - № 4. - С.13-17.
 11. Меркулова В.О. Призначення покарання жінкам, які вчинили вбивство на сімейно-побутовому ґрунті // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2001. - № 1. - С. 180-185.
 12. Меркулова В.О. Міжнародні стандарти щодо поводження з в'язнями та проблеми їх застосування в Україні до деяких категорій засуджених // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2001. - № 2. - С.17 - 21.
 13. Меркулова В.О. Порядок відбування засудженими жінками покарання у вигляді позбавлення волі // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2001. - № 3. - С.63-69.
 14. Меркулова В.О. Психологічні передумови та наслідки відбування жінками позбавлення волі // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2001. - № 4. - С.279-284.
 15. Меркулова В.О. Особливості вчинення жінками злочинів насильницького спрямування // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2001. - № 4. - С.106-112.
 16. Меркулова В.О. Окремі аспекти визначення обсягу кримінально-правового примусу щодо жінок, які вчинили злочин // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2002. - № 1. - С. 57-65.

17. Меркулова В.О. Окремі аспекти визначення обсягу кримінального примусу щодо жінок, які вчинили злочини не насильницького спрямування // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2002. - № 2. - С.177-183.
18. Психологічні аспекти жіночої насильницької злочинності // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2002. - № 2. - С.67-72.
19. Меркулова В.О. Визначення об'єктів кримінально-правового захисту: деякі міркування щодо чиннику статевої належності суб'єкта злочину // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2002. - № 3. - С.52-60.
20. Меркулова В.О. Удосконалення кримінального законодавства щодо жінок, які вчинили злочин // Право України. - 2002. - № 6. - С.118-121.
21. Меркулова В.О. Співвідношення стану психологічної кризи з наркотичною залежністю сучасної жінки // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2002. - № 5. - С.44-49.
22. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: проблеми теорії та практики // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2002. - № 3. - С.91-98.
23. Меркулова В.О. Особливості призначення жінкам, які вчинили злочин, альтернативних позбавленню волі покарань // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2002. - № 4. - С.121-125.

4. Посібник, стаття в наукових фахових виданнях інших країн

1. Сушко В. А. Особенности отбывания наказания в виде лишения свободы осужденными женщинами, имеющими малолетних детей, беременными: Пособие: - М., 1996. - 94 с.
2. Сушко В. А. Уголовно-правовой анализ института отсрочки отбывания наказания беременными женщинами, женщинами, имеющими детей до трех лет: - Сб. науч. тр. ВНИИ МВД РФ. - М., 1994. - С.38-52.

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Сушко В.О. Проблеми удосконалення виконання покарань стосовно вагітних жінок, та жінок, які мають дітей у дитячих будинках при виправно-трудовах установах // Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України: Матеріали наук.-практ. конф. - К., 1995. - С. 41-43.
2. Сушко В.А. Социально-правовые аспекты проблемы наказания женщин // Культурно - історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - Одеса: Одеський державний університет, 1996. - С. 96-98.
3. Сушко В.А. Социально-правовые и психологические причины женской рецидивной преступности // Актуальные проблемы государства и права: Сб. науч. тр. - Вып. 3.- Одесса: Одесский государственный университет, 1996. - С.125-131.

4. Сушко В.О. Порівняльна характеристика кримінально-правових інститутів, передбачених статтями 46, 46² КК України: деякі проблеми реалізації // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 1997. -

№ 1. - С.51-55.

5. Меркулова В.О. Психолого-педагогічний напрям професійної діяльності співробітників системи виконання покарань: проблеми сьогодення // Проблеми розвитку педагогічної вищої школи в ХХІ столітті: теорія і практика: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. - Одеса, 2002.

Анотація

Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. - Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження криминологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих проблем визначення оптимального обсягу кримінальної відповідальності, виду та розміру покарання стосовно жінок як суб'єкта кримінальної відповідальності. На підставі аналізу корелятивних статевих відмінностей, особливостей вчинення жінками злочинів корисливого, насильницького спрямування досліджується вплив психофізичних особливостей жінки на її суспільно-правову поведінку. Охарактеризовано історичні витоки особливостей кримінальної відповідальності жінок з часів Давньоруської держави до початку ХХ ст.. Здійснено аналіз чинного кримінального законодавства з огляду відтворення природних статевих відмінностей під час вибору об'єкта кримінально-правової охорони, визначення форм кримінальної відповідальності, системи та видів покарання, призначення покарання за злочини ненасильницького спрямування, вбивство на сімейно-побутовому ґрунті. Визначено головні пріоритетні напрями реформування кримінального законодавства, підвищення ефективності окремих форм кримінальної відповідальності. Сформульовані конкретні пропозиції стосовно змісту та сутності окремих кримінально-правових норм. Розглянуто психологічні передумови, наслідки відбування жінками позбавлення волі, правові підстави диференціації жінок під час відбування цього покарання, особливості умовно-дострокового звільнення, звільнення від відбування позбавлення волі вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей.

Ключові слова: жінка, психофізичні статеві відмінності, суспільно-правова поведінка, кримінальне законодавство, форми кримінальної відповідальності, система покарання, позбавлення волі, звільнення від відбування покарання.

Аннотация

Меркулова В.О. Женщина как субъект уголовной ответственности. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 - уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право. - Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2003.

В диссертации проведено комплексное, научное исследование криминологических, уголовно-правовых, уголовно-исполнительных проблем определения оптимального объема уголовной ответственности, вида, размера наказания женщине как субъекту уголовной ответственности.

На основе анализа коррелятивных половых различий, специфики совершения корыстных преступлений против собственности, преступлений против личности, рассматривается влияние особенностей женщины психофизического, социально - психологического характера на ее общественно-правовое поведение. Аргументировано положение о том, что ограниченность физических возможностей, слабость сердечно-сосудистой, дыхательной систем, сниженное сопротивление нервной системы, быстрый психический ритм определяют индивидуальную половую сущность женщины, самодостаточность ее субъективных свойств, отражаются существенно в объективных и субъективных обстоятельствах совершения преступления, в восприятии женщиной различных форм уголовной ответственности, видов наказания, в ее поведении в период отбывания наказания.

Исследуются источники уголовного права Украины со времен Киевской Руси до начала XX в. Сделан и научно обоснован вывод о том, что природные особенности женщин в религиозно-теологических, криминологических (антропологическая школа) концепциях отождествлялись с проявлениями злой воли, склонностью женщин к преступлениям и, в итоге, отражались в более суровой уголовной ответственности. Тем не менее, на историческом фоне более сурового осуждения правонарушающего поведения женщин уголовное законодательство учитывало половые особенности, определяя круг лиц, порядок исполнения наиболее суровых в тот период наказаний (калечащих, телесных, лишения свободы, связанного с работами в рудниках), применение которых не отвечало психофизическим возможностям женщин. Не применение этих наказаний к женщинам (независимо от состояния беременности, наличия малолетнего ребенка) объясняет существование в XIX - начале XX века системы параллельных, альтернативных наказаний, не применяемых к женщинам и применяемых к мужчинам.

Осуществлена интерпретация действующего уголовного законодательства на предмет отражения природных половых отличий в выборе объекта уголовно-правовой охраны, определения форм уголовной ответственности, системы, видов наказания, практики назначения наказания за определенные виды преступлений. На основании характеристики действующего уголовного законодательства обосновывается вывод, что особенности уголовной ответственности женщин, совершивших преступление: освобождение от наказания с испытанием, существование особой системы наказания, отличающейся от общей, более льготные условия отбывания лишения свободы, досрочного освобождения от дальнейшего отбывания лишения свободы, - связываются лишь с состоянием беременности, наличием малолетнего ребенка. Обосновывается положение о том,

что степень антиобщественной направленности женщины, ее опасности для общества должна быть результатом интеграции личностных особенностей социально-демографического, социально-психологического характера с особенностями формирования преступного поведения, совершения преступления. Эффективная система мер уголовно-правового воздействия в отношении женщины как субъекта уголовной ответственности предполагает специальную правовую оценку указанных свойств. Определены основные приоритетные направления реформирования уголовного законодательства, повышения эффективности отдельных форм уголовной ответственности. Сформулированы конкретные предложения по сути и содержанию отдельных уголовно-правовых норм.

Рассматриваются психологические предпосылки и последствия отбывания женщинами наказания в виде лишения свободы, правовые основания дифференциации осужденных женщин во время отбывания этого наказания, особенности условно-досрочного освобождения, освобождения от отбывания наказания в виде лишения свободы беременных женщин, женщин, имеющих малолетних детей. Определены основные направления нейтрализации негативных последствий воздействия лишения свободы на личность осужденных женщин. Сформулированы предложения о целесообразности и путях расширения сферы применения институтов досрочного освобождения женщин от отбывания наказания.

Ключевые слова: женщина, психофизические половые отличия, общественно-правовое поведение, уголовное законодательство, формы уголовной ответственности, система наказания, лишение свободы, освобождение от наказания.

Abstract

Merkulova V.O. Woman as a subject of criminal responsibility. Manuscript.

Dissertation for the Doctor degree of Law, speciality 12.00.08 – Criminal law and criminology; criminal-executive law – National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2003.

This dissertation focuses on complex scientific examination of criminological, criminal-legal, criminal-executive problems of definition of criminal responsibility's optimal volume, type and punishment extent concerning women as subjects of criminal responsibility. It is examined the influence of woman's psychophysical features on her social-legal behaviour on the analysis of correlative sexual distinctions, peculiarities of mercenary and violent committed crimes by women.

It is characterized the historical peculiarities' sources of women's criminal responsibility since the time of Ancient Russia State till the XX century beginning. It is made an analysis of currently in force criminal law from the point of view of natural sexual differences' reproduction during selection of criminal-legal protection's object, determination of criminal responsibility's forms, system of punishment and its types, punishment for non-violent crimes, murder of domestic character.

The research shows the main priorities' directions of criminal legislation's reformation, effectiveness' promotion of some forms of criminal responsibility. It is formulated the concrete proposals concerning content and essence of some criminal-legal norms. It is examined psychological prerequisites, consequences of woman's serving time, legal base of differentiation of women during serving their sentences, suspend discharge peculiarities, deliverance of imprisonment by pregnant and women having infant children.

Key words: woman, psychophysical sexual features, social-legal behaviour, criminal legislation, criminal responsibility's forms, system of punishment, imprisonment, deliverance of imprisonment.